

Джованні Сартрі

(нар. 1924 р.) – італійський політолог, один із лідерів флорентійської школи політичної науки. В 1956-1976 рр. – професор Флорентійського університету, з 1976 р. працює переважно в США, в 1976-1979 рр. – професор Стенфордського, з 1979 р. – Колумбійського університету. Починаючи з 60-х років набув міцну репутацію одного з найвизначніших фахівців з теоретичних проблем політичної науки, і зокрема з теорії демократії. Автор ряду порівняльних політологічних досліджень (політичних систем Італії та інших країн Заходу, політичних інститутів, політичної поведінки в демократичних країнах). У фокусі наукових інтересів Сартрі – теорія політичного плюралізму і поліархії, теорії еліт. Приділяє велику увагу розвитку понятійного апарату політичної науки. Скрупульозно досліджує поняття «політична еліта», аналізує функціональний (або, за його термінологією, альтиметричний) та ціннісний (або мерітократичний) підходи до розуміння еліти, прагне їх синтезувати, але віддає перевагу останньому підходу. Основні праці: *«Партії та партійні системи»* (1976), *«Переглядаючи теорію демократії»* (1987), *«Порівняльна конституційна інженерія»* (1994) та ін.

Вертикальна демократія Меншості та еліти

Вже досить багато нами сказано про «більшості». Слід тепер зайнятися «меншістю» – і не тільки безліччю змістів терміна, а й надлишковістю [реальних] позначень: політичний клас, правлячий (панівний) клас, еліта (еліти), владна еліта, правляча еліта, керуючі меншини, керівництво і ряд інших. Це велика кількість найменувань жодним чином не означає, ніби термін «меншість» має (в порівнянні з «більшістю») тією перевагою, що кожному його смислового значення відповідає одне ім'я. Навпаки, багатство найменувань лише додало плутанину до сум'яття: «Різними назвами користуються для позначення одного й того ж концепту, і різні концепти позначаються однією і тією ж назвою».

Пристаючи до встановлення порядку, зауважимо для початку, що всі вищенаведені висловлювання відносяться до тієї

або іншої конкретної меншої частини, а не до «меншості» як артефакту демократичних процедур (такому, наприклад, як частина голосуючого населення, що програла на виборах, чи менша частина парламенту) Далі. Коли політичний аналітик звертається до дослідження вертикальної демократії, його цікавить не будь-яка можлива реальна меншість, а лише така, яка складається в ту чи іншу контролюючу групу. Зрозуміло, релігійні, етнічні, мовні та інші меншини відіграють важливу роль у політиці, але значущість у функціонуванні вертикальної демократії вони набувають лише в тому випадку, якщо виступають як політично контролюючі групи. Отже, об'єкт нашого дослідження ми можемо описати таким чином: це – ступінь і характер політичної контролюючої влади, якою володіють групи чисельністю менше половини того соціуму, стосовно якого така влада здійснюється. Немає потреби говорити, що

ресурси політичної влади можуть бути неполітичними (економічними або іншими). Необхідно у зв'язку з цим мати на увазі, що контролююча влада є політичною в тому випадку, коли її ресурсною базою служить політична інстанція, та / або у всіх випадках, коли вона діє через канали політики і впливає на рішення тих, хто робить політику.

Ще одне випереджаюче зауваження стосується різниці між питаннями: «що таке контролююча меншість?» і «хто належить до контролюючої меншості?» Перше питання виводить на концептуальну проблему, друге – на емпіричну. Концептуальне завдання – виробити визначення «контролюючих груп», маючи на увазі їх характеристики, причому групам, що різняться між собою, дати, відповідно, різні назви. Емпірична проблема – встановити, чи існують у дійсності контролюючі групи, а також з'ясувати, ким і що контролюється.

Критерії для виділення контролюючої меншості численні. Два з них – першорядної важливості. Перший критерій – альтиметричний: контролююча група є такою тому, що розташовується – по вертикальному розрізу побудови суспільств – «нагорі». Відповідно, ми можемо сказати, що в кожному суспільстві влада перебуває у вищого пануючого класу. Згідно з альтиметричним критерієм, передбачається: хто нагорі, той і «панує» – припущення, що ґрунтується на тому аргументі, що влада підносить наверх, а володіючий владою тому і володіє нею, що

знаходиться нагорі. Може виникнути заперечення, що наш критерій працює успішно, доки перед нами піраміда влади, і не так успішно, коли перед нами «стратархія», тобто конфігурація влади без вершини (нестрога і усічена піраміда). Альтиметричний критерій, проте ж, можна застосовувати і до стратархії за умови, що кожна страта буде мати власну «вершину». Зауважимо ж, що у світлі альтиметричного критерію будь-яке суспільство є стратархією, яка може бути або сконцентрована в одній вершині, або розподілена між різними вершинами.

Альтиметричний критерій зводить справу до виправдання фактичного стану речей: хто нагорі, той нагорі, а хто там пробуває – той і «могутній», він має владу і панує. Але чи може цим все і вичерпуватися? Середньовіччя і суспільства феодального типу ґрунтувалися на тому принципі, що кожен повинен жити згідно зі своїм власним статусом, а проте вже в середні віки були піддані розбору і тлумаченню принципи *valentior, melior* та *sanior pars* (могутніша, краща і розумніша частина). А старий режим був повалений якраз в ім'я того ціннісного критерію, згідно з яким вертикальна структура суспільства повинна бути довірена в руки гідним (визнаних такими). Відповідно до цієї більш виграшної точки зору, хтось не тому виявляється нагорі, що має владу, а якраз навпаки – особа має владу і знаходиться нагорі тому, що того заслуговує. Отже, інший критерій – критерій заслуги.

Як ці два критерії перекладаються на мову нинішньої термінології і як вони нею розкриваються? Оскільки взяв гору в кінцевому рахунку термін Парето – еліта, важливо зрозуміти, чому Парето взяв цей термін і як він його собі мислив. У його «Трактаті загальної соціології» вельми чітко сказано, що атестація «еліта» відноситься до людей вищого рівня «компетентності» у своїй сфері діяльності. Але найближче до повного визначення цього поняття Парето підійшов у більш ранній своїй роботі: «Ці класи [«люди, що займають високе становище відповідно до рівня свого впливу і політичної та соціальної могутності «і / або» так звані вищі класи»] складають еліту, «аристократію» (в етимологічному значенні слова: *aristos* – кращий). Доки зберігається стійка соціальна рівновага, більшість тих, хто до неї входить, як вважається, в неабиякій мірі володіють певними якостями – неважливо, добрими чи поганими, – які забезпечують владу».

Таким чином, поняття, введене Парето, є в першу чергу якісним, а імпліцитно стає альтиметричним. Без сумніву, ця імплікація дає ключ до паретіанського «коловороту еліт». Дійсно, коли заслуги і влада суміщені, ми спостерігаємо стан стійкої суспільної рівноваги, коли вони виявляються розведені – настає нерівновага, породжується кругообіг: еліти «де-факто», тобто альтиметричні, витісняються елітами «за здібностями», тобто справжніми елітами. Хоча, таким чином, і можна сказати, що концепція Парето була і мерітократичною, і альтиметричною, тим не менш обидва критерії пов'язані між собою саме в такому порядку, і переможцем у Парето в кінці-кінців завжди в історії виявляється еліта за здібностями, а не еліта при владі.

Лассуелу, я вважаю, більш, ніж будь-кому іншому, термін «еліта» зобов'язаний своїм затвердженням як загальноприйнятої категорії, що застосовується при обговоренні конструкції, яку ми слідом за ним стали називати «моделлю правлячої еліти». Лассуел, однак, сприйняв у Парето слово, але не поняття. Якісна конотація терміну «еліта» у Лассуела зникає. Одне з типових для нього визначень: «Політична еліта є вищий пануючий клас». Це чисто альтиметрична конотація. В інших випадках еліта просто збігається в нього з «володінням владою», як, наприклад, у наступному визначенні: «Еліти – це ті, хто володіє найбільшою владою». Тут, як кожен легко переконається, в наявності корінна трансформація концепції Парето – трансформація, достоїнство якої затьмарюється не меншим недоліком. Достоїнство – аналітичного характеру, воно полягає в аналітичній перевазі – у можливості відокремити альтиметричну характеристику (або охарактеризування за ознакою влади «де-факто») від якісного охарактеризування. Недолік – семантичного характеру: чому треба говорити «еліта», абсолютно не маючи на увазі того, що цей термін означає, тобто виражає в силу своєї семантичної значущості? Далі, якщо «еліта» вже не вказує на якісні риси (здатність, компетентність, талант), то який же термін ми вживемо, коли ці характеристики будуть матися на увазі? Таким чином, семантичне спотворення, зробивши коло, повертається, щоб породити, у свою чергу, спотворення концептуальне.

Дозволю собі закріпити у формі резюме розвинуте вище положення. По-перше, нашим предметом є контролююча владу контролюючих груп. Представляється, що в даному формулюванні

краще, ніж у будь-якому іншому, концентровано виражено суть проблеми. По-друге, якщо ми хочемо подальшого удосконалення концепції Парето за допомогою Лассуела і, навпаки, якщо ми хочемо підправити Лассуела за допомогою Парето, тоді слід проводити відмінність, як термінологічно, так і концептуально, між владною структурою та елітною структурою. Не всі контролюючі групи є за визначенням або в силу тієї чи іншої необхідності «елітними меншостями» (у паретіанському первинному значенні); вони можуть бути просто «владні меншості» (у лассуелівському значенні). Коли так, будемо їх так і називати, бо якщо не провести розмежування в назвах, неминуче виявляться переплутані й обидва явища.

Поліархія в її нормативному визначенні

Час приступити до нормативного визначення демократії як системи управління. Хоча до цієї проблеми рідко звертаються безпосередньо, саме вона виявляється за нашим ставленням до оцінки керівництва. Чи є еліти та керуючі меншості необхідним злом або ж вони представляють собою насущне і благодотворне надбання? Зрештою альтернатива така: чи надавати менше значення керівництву або ставити його значення високо? Якщо поглянути на теорію демократії у цілому, то не можна сказати, щоб ідея [значення керівництва] увійшла до неї, знайшовши теоретичний статус; висока оцінка значення керівництва залишається чимось побічним, не викликаючи значних теоретичних наслідків. І це – абсолютно безвідносно до випадів антиелітистів.

У попередніх розділах я докладно зупинявся на взаємодіях між інертністю фактів і напруженістю ідеалів, і моїм лейтмотивом була думка про те, що демократії потрібен як реалізм (поінформованість у фактах), так і ідеалізм (ціннісний вплив на факти). Відповідно до цього, а також заради послідовності, я тепер ставлю питання: як же проявляє себе вертикальна проблема демократії, будучи заснована на цих засадах? Відповідь проста: вона ніяк себе не проявляє. Очевидний факт полягає в тому, що ідеали демократії залишилися значною мірою тим же, чим вони були в IV ст. до н. е. (За одним важливим виключенням: стала «цінуватися» окрема особистість. Але цей виняток не має стосунку до цього міркування). А якщо ідеали демократії – це все ще в основному грецькі її ідеали, то, значить, вони адресуються до прямої, а не до представницької

демократії. Це означає, що і сьогодні деонтологія і ціннісний вплив демократії апелюють тільки до горизонтального виміру політики. Звичайно, були і у грецького поліса магістрати (в Афінах це були архонти, в Спарті – ефори і т. д.), і він володів деякою мінімальною вертикальністю. Однак порівнювати вертикальний вимір античної полісної демократії з вертикальним виміром представницької демократії національного масштабу – все одно що порівнювати венеціанську дзвіницю з Еверестом. Виявляється, вражаючий факт, що полягає в тому, що ми створили представницьку демократію – створюючи тим самим те майже-чудо, яке Руссо проголошував неможливим, – без ціннісної опори. Мало того, що спорудження великомасштабної вертикальної демократії не надихалась відповідним ідеалом; ті ідеали, що є, – як ми це знову виявили в 60-ті роки – можуть за одну ніч перетворюватися на «бойовий клич» проти представницької демократії. Найменше, що можна сказати: демократія у вертикальному своєму вимірі до цього дня залишається без-ідеальною, і найгірше те, що в наших ідеалах вона легко виявляє ідеали їй ворожі.

Очевидно, що пряма демократія (чи то в минулому чи в сьогоднішньому) не потребує ціннісного впливу вздовж вертикалі, для якого в ній і місця немає. Але має бути настільки ж очевидно, що ми давно і остаточно переросли грецький трафарет. Скільки б ми не досягали успіху у відродженні малих утворень прямої демократії, залишається фактом, що такі – безпосередні – демократії можуть лише входити як частини в більші одиниці, будучи, зрештою, мікроскладовими одного великого цілого, яким завжди є непряма демократія, яка будується на вертикальних процесах. Якщо справа так і йде, то чи слід нам зазначені процеси надати їх стихійному, «грішному еству»? Чи може, відповідно до цього, наш підхід до майбутнього будуватися просто на відновленні ідеалів минулого – ідеалів, яким чужі проблеми представницької демократії? Саме так, мабуть, вважають антиелітисти і, кажучи більш загально, нові ліві, які пропонують повернення до горизонтальної політики та її широке поширення.

Побоюючись бути невірним зрозумілим і намагаючись – нехай навіть марно – цього уникнути, підкреслюю, що якщо існує (а вона існує) занадто упереджена література про демократію, де проголошується думка, що ми показуємо себе настільки добре, наскільки дозволяє людська недосконалість, то такого погляду я не

поділяю. Якщо б я не відчував незадоволеності тим, як працюють наші демократії, я погодився б на демократію в дескриптивному (описовому) визначенні її – як дифузної, відкритої системи контролюючих груп, що конкурують між собою на виборах, і, таким чином, позбавив би себе від праці просувати розробку нормативної проблеми в тому напрямку, в якому я зараз її просуваю.

У дескриптивному плані, отже, демократія є виборна поліархія. Але чим вона має бути? Питання, по суті, не тільки в тому, чи здатна в кінцевому рахунку представницька демократія працювати – і, виправдовуючи відповідні надії, роботу свою поліпшити, – не несучи в собі власного ціннісного впливу; питання, навіть ще більш наполегливе, в тому, як вона може продовжувати працювати, стикаючись з тим ціннісним впливом, який усе більше знецінює її вертикальний вимір.

Це знецінення з очевидністю засвідчується поточним станом нашої лексики. Групу слів, що характерним чином адресуються до вертикального виміру, складають терміни: «вибори, обрання», «еліта» та «відбір, добір». Усі ці терміни спочатку розумілися в значенні оцінювального просіювання. «Обрання» означало протягом приблизно п'ятнадцяти століть якісне вибирання, відбирання – як, наприклад, у слові «обрані», тобто, мовою протестантизму, покликані Богом. Слово «еліта» є похідним від того самого кореня і було пущено в оборот (коли слово «аристократія втратило первинне значення і стало просто позначати певну верству) саме для позначення» кращих. Термін «відбір, добір» поступово підключається до терміна «вибирати, обирати» (коли слово «вибори» стає специфічним терміном для позначення акту голосування) у передачі ідентичного значення: відбирання, обрання, вибір за ознакою досконалості або придатності. У нинішній мові політики всі ці конотації або втрачені, або піддаються нападкам. Термін «вибори, обрання» зведений до одного лише значенням – простого акту голосування. «Відбір, добір» означає вже навряд чи що-небудь більше, ніж просту вольову перевагу, – та й то лише коли його не тлумачать перекручено, в негативному значенні, як прояв «дискримінації». Отже, на нашій мові «обрані» – це просто особи, які в результаті голосування пройшли на посади, а слова про те, що вибрані повинні бути «відібраними», швидше за все вразять наш слух як

надлишкова синоніміка, ніж будуть сприйняті як ціннісно значуще застереження. Нарешті, «еліта» спочатку перетворюється Лассуелом у нейтральне слово, а потім у нинішніх антиелітистів стає словом лайливим. В обох випадках термін «еліта» – всупереч самому змісту його існування – асоціюється з можновладцями та/або з привілейованими.

У зазначених перетвореннях можна побачити органічне продовження того ідеологічного збочення мови, яке так добре простежив і проілюстрував Оруелл. Але якщо це і вірно щодо пізніших ексцесів, усе ж трансформації, про які йде мова, головним чином відбивають горизонтально-ціннісне бачення політики. Як би там не було, ми опиняємося в порочному колі, яке, прискорюючись, перетворюється у замкнуту коловерть. При відсутності ціннісних конотацій ми отримуємо ціннісний вакуум, а коли позитивне слово інвертується в негативне, ми залишаємося з лексикою, яка тільки упередження і може виражати. Врешті-решт справа обертається тим, що реальність, через брак придатних до відповідного вживання слів, залишається аксіологічно неприйнятною. З цієї порочної коловерті не можна вирватися, якщо знову не ввести в обіг аксіологічний елемент, що, у свою чергу, можна здійснити, лише відновивши мову, що його відображала.

Моє перше аксіологічне визначення прозвучить так: демократія повинна бути селективною систолою конкуруючих виборчих меншостей. Нехай воно буде сформульовано також і по-іншому, ще коротше (і симетрично дескриптивним визначенням): демократія повинна бути селективною поліархією.

Якщо вдуматися, «селективна поліархія» – вислів вже саме по собі сильний, повний змісту. Проте не можна розраховувати, що його смислова наповненість легко заговорить і сама про все розповість. Щоб плисти проти припливної хвилі мовної убогості, потрібне постійне зусилля. Тому я тепер збираюся змінити напрямок атаки і розглянути ту ж проблему під кутом зору проблеми рівності. Звичайно, наш спосіб трактування вертикальної проблеми демократії вирішальним чином залежить від того, як ми трактуємо поняття рівності. Втім, цей зв'язок стає не настільки зрозумілим, якщо привести той аргумент, що рівність, є найважливішою цінністю горизонтальної демократії, і на противагу цьому – тим більше не є і не може бути найважливішою цінністю вертикальної демократії (для якої така цінність – свобода). Нехай

навіть так, але я все-таки хочу запитати, чи може поняття рівності – і яким чином – вписатися у вертикальний вимір.

Монтеск'є повторював уроки Платона і Аристотеля, коли писав, що «принцип демократії перекручується не тільки тоді, коли втрачається дух рівності, але й тоді, коли утверджується дух граничної рівності і кожен хоче бути рівним з тими, кого він обирає собі в правителі». Таким чином, додавав Монтеск'є, «демократія повинна уникнути двох крайнощів: духу нерівності, що веде до правління однієї людини, і духу граничної рівності, що веде до деспотизму однієї людини». Руссо, хоча й був його супротивником, висловлював схожу думку, стверджуючи, що «це явно проти законів природи – як би ми їх не визначали, – щоб ... дурень керував мудрецем». Але справа в тому, що, кого б ми не називали дурнем і мудрецем, ми постійно кому завгодно даємо оцінку: «так собі», або, навпаки: «чудовий». Застосовуються критерії, які справи не вирішують. Оскільки люди складають величезну різноманітність, індивід часто-густо міряє іншого на свій аршин. Тим не менше ми все-таки невпинно судимо і оцінюємо інших як людей переважаючих, рівних або нижчих якостей. Чи означає сказане вище, що ми опинилися в царстві, звідки рівність вигнано? Ні, необов'язково. Я б, скоріше, висловив суть справи так: чи спрямовувати рух до рівності у напрямі вищого, або ж нижчого рівня – ось який нині перед нами вибір.

Коли доходить до цього вибору, антиелітисти фактично, нехай навіть ненавмисно, натискають на акселератор зрівнювання в напрямку нижчого рівня, бо цінують тільки горизонтальну концепцію демократії, на що виразно спирається їхня позиція. Але от чи справді «елітисти» обґрунтовують так чи інакше адекватним чином протилежний вибір – рух до рівності в напрямку вищого рівня? Це воістину цікаве питання. Оскільки так звані елітисти не є групою, яка будь-яким чином трималася б разом, і оскільки ми не знаємо навіть, який критерій визначає елітистів як таких, у нас залишається замість дороговказної нитки лише одне: можливість простежити за тим, хто в якому значенні (значеннях) вживає термін «еліта». Я вже відзначав у зв'язку з цим, що Лассуел змінив значення, в якому термін фігурував у Парето, перетворивши «еліту» у чисто альтиметричне поняття, яке визначається як «володіють найбільшою владою», «вищий пануючий клас» або «можновладці даної держави», і що це – важлива, семантична

зміна. Скоріш за все, Лассуел звів термін «еліта» до значення «володіють владою» заради Wertfreiheit, тобто заради дотримання принципу свободи від оціночних суджень; навіть якщо так, все ж, надаючи «еліті» нейтральну конотацію, він узяв на себе зайву роботу, і при цьому сам створив труднощі, і він узяв на себе зайву роботу, тому що міг скористатися яким-небудь із вже існуючих нейтральних термінів. У Моски, термін «політичний клас» цілком вільний від оціночних суджень. Пануюча група, контролююча меншість, можновладці – все це теж вільні від оціночних суджень терміни. Труднощі ж він створив, принаймні для теорії політики, тим, що введене ним перевизначення позбавило цей термінологічний ряд єдиного ціннісно навантаженого терміна, що залишався в ньому.

Якщо елітам, специфічно політичним елітам, визначення дається просто за ознакою володіння владою або за альтиметричною підставою, то вже саме по собі таке визначення заважає розглянути протиріччя між елітними рисами (і стандартами), з одного боку, і владними позиціями (нерівномірно ототожнювані елітним позиціям) – з іншого. У результаті від дослідників еліт вислизає фундаментально важлива істина – а вона не в тому, що існують можновладці, і не тільки в тому, плюральна чи пануюча еліта (еліти), а в тому, зрештою, чи представлені в особі можновладців еліти справжні або лише видаються за таких. Отже, прихований сенс, який неминуче таїть у собі лассуеліанський підхід, полягає в кінці-кінців у тому, що цей підхід або безпідставно устанавлює ціннісні достоїнства еліти будь-якій владній структурі, яка тільки існує, або знецінює все те в ній, що може таким достоїнством володіти, або, нарешті, поєднує в «нечестивому союзі» те й інше. Звідси ми можемо прийти до безроздільного освячення статус-кво або, навпаки, до цілковитого його профанації. У першому випадку найкраще виправдання для своїх нападок знаходять антиелітисти, в другому – їх природні попередники. В обох випадках ми грішимо поєднанням факту з легітимністю, а в принципі також і тим, що вихолостили ціннісний зміст ціннісної проблеми.

Повернемося до проблеми вибору між напрямками до вищого або ж до нижчого рівня в русі до рівності. Ми зупинилися на тому, що якщо антиелітистська позиція може сприяти лише зрівнювання за нижчим рівнем, то цікаве питання в тому, чи дійсно елітистів

турбував протилежний вибір – рух до рівності в напрямку вищого рівня. Частково на питання вже є відповідь: лассуеліанська школа, якщо судити з її теорії еліти, не виявляє такої турботи. А та частина відповіді, що залишався в ньому, така ж, оскільки в останні десятиріччя в теорії демократії наголос усюди робився на горизонтальній демократії; а чим більше демократія мислиться нами єдино в горизонтальному вимірі, тим більше ми маємо (перефразовуючи Маркузе) одновимірну демократію, яка відповідає у вищій мірі прозаїчній одновимірній рівності.

Звичайно, в опублікованих роботах автори просуваються вперед – від «рівності влади», що розуміється як горизонтальна рівність (рівна влада демосу), до «рівності можливостей», тобто до рівності, яка передбачає вертикальні процеси. Однак рівні можливості вказують на деякий початковий момент, на вихідний, а не кінцевий стан. Якщо нас цікавить, який ціннісний зміст несе в собі кожен тип рівності, то, здається, рівність можливостей, виправдовуючи просування, вихід у люди, не обов'язково надає такому виходу в люди ціннісну якість. Це тому, що рівністю, яка вирішальним чином якісно визначає вертикальні процеси і технологію демократії, є «рівність за основою достоїнств», тобто аристотелівська розмірна рівність. Для того, щоб рівність розумілася як вища цінність відповідна цим призначенням максима така: рівним – рівне, іншими словами, кожному – за його заслуги, здібності чи талант.

Сформульоване вище нормативне визначення свідчило: Демократія повинна бути селективною поліархією. Його можна тепер доповнити таким визначенням: демократія повинна бути поліархією на підставі достоїнств. Нас може залишити байдужими довід, що зрівнювання нерівних талантів не є справедливим, але представляє несправедливу рівність. Однак, вже навряд чи можна піддати закидам той аргумент, що рівність за основою достоїнств (пропорційно до компетентності) благодворна для суспільства в цілому, тоді як рівність за основою не-достоїнств (нерівним – рівне становище) є рівність, яка виконує шкідливу службу, колективно згубна рівність. Розгорнутий вище виклад викличе, поряд з іншими, і те нарікання, що на дуже вже абстрактному рівні він здійснений. Питання, яке особливо необхідно поставити, щоб надати аргументації відому конкретність, таке: рівність [з підстав, застосовуваним] у співвідношенні з ким? А щоб відповісти, я маю

намір звернутися до поняття референтної групи, точніше – до еліти (у вихідному значенні терміна), зрозумілої як референтна група. Зв'язок тут такий, що термін «еліта», висловлюючи ідею «гідний обрання», вказує тим самим на референтну групу – і саме ціннісну референтну групу. Отже, на питання: «рівність у співвідношенні з ким?» – Можна відповісти: у співвідношенні з ціннісними параметрами еліти. Мається на увазі, що конкретні еліти зовсім не складаються з можновладців (з тих, хто фактично становить політичний клас) і не збігаються з ними. Аж ніяк: при підході, заснованому на використанні референтних груп, конкретні групи перебувають під постійним пильним наглядом; з них знімаються «еталонні дані», які формуються на основі їхніх чеснот, якщо – і тільки якщо – у них є чесноти. Ми можемо резюмувати суть справи так: Рівність конкретно викликає піднесення, ціннісне просування, будучи пов'язана з «елітою», – якщо [останній] термін тлумачити в значенні референтної групи, включивши його в референтну теорію еліт.

Оскільки ми проробили в цій главі чималий шлях, відтворимо нитку нашого міркування. Коли ми починаємо розглядати демократію як систему управління, ми стикаємося з проблемою контролюючих груп і керівництва. Один спосіб ставлення до проблеми – визнання того, що влада розподілена нерівномірно, що існують пануючі групи і що вони, по всій імовірності, будуть існувати і надалі. Це можна назвати реалістичною позицією, і моє заперечення з даного приводу полягає не в тому, що тут щось не так з фактичної сторони, а в тому, що така позиція залишає все як є. Протилежний спосіб ставлення до проблеми видно на прикладі антиелітистської позиції, і тут моє заперечення зводиться до того, що окремим досягненням полемічного характеру в активі антиелітистської позиції протистоїть набагато серйозніша згубність її щодо сутнісної глибини. Не повинно бути помилки на той рахунок, що, ціннісно розвінчуючи мерітократію, ми отримуємо лишень іммерітократію (тобто пряму протилежність ідеалу мерітократії); ціннісно розвінчуючи відбір, добір, ми отримуємо просто невибірковість; а ціннісно розвінчуючи рівність на основі достоїнств, ми отримуємо просто рівність на основі не-достоїнств.

Повертаємося до питання, з якого почали, а саме: чи є керівництво невід'ємним елементом демократії. Стара, але нині з новою енергією висловлювана точка зору полягає в тому, що в

керівництві є потреба лише остільки, оскільки залишається другорядною роль народу. Цьому охоче аплодують. Якщо б, однак, ті, хто виступає з викладом такої точки зору, самі в неї вірили, тоді чому б не замінити керівників «адміністраторами», призначаються за жеребом? Почекаємо, поки така альтернатива буде поставлена на випробування, а я тим часом завершу своє резюме.

Здійснюючи в себе демократію, яка визначається як виборна поліархія, ми не звертаємося тим самим до налагодження «хорошого» функціонування системи, тому що суперництво на виборах не забезпечує якості результатів, а тільки демократичність способу їх досягнення. Решта ж – те, наскільки цінний кінцевий результат, – залежить від якості керівництва. Однак, хоча часто-густо визнається життєво важлива роль керівництва, проте воно набуває в теорії демократії лише дуже незначний статус. Мій пошук вертикального нормативного визначення є спробою просунути у вирішенні даної проблеми. З цією метою я запропонував референтну теорію еліт і два коротких визначення, які, за задумом, повинні підсилювати один одного, а саме: демократія повинна бути (а) селективною поліархією і (б) поліархією на основі достоїнств (чеснот). Багато чого або небагато чого коштують дані пропозиції, в будь-якому випадку не піти від суті проблеми, що полягає в тому, що теорія демократії взагалі не спроектувала рівність як цінність на вертикальний вимір. Якщо б було взагалі можливе вільний від керівництва суспільство, ми могли б воістину радіти; в цьому значенні ми останнім часом славно себе показували. Ну, а якщо відсутність керівництва або безлідерство – все-таки аж ніяк не вихід, тоді наше нинішнє приниження еліт чи побоювання перед ними є анахронізм, який не дає побачити ті проблеми і загрозливі небезпеки, що стоять перед нами. Чим більше ми втрачаємо з поля зору демократію як систему управління, тим більше ускладнюються наші труднощі і тим переконливіше вони нас долають.

Друкується за: Сартори Дж. Вертикальная демократия / Дж. Сартори // Полис. – 1993. – № 2. – С. 80–89.